

*** תקציר ***

לסקירה המלאה והעדכנית ראה הספר [מבוא למדרשים מאת ענת רייזל](#) בהוצאת מכללת הרצוג - תבונות

סדר אליהו

סדר אליהו הוא חיבור ייחודי מבחינת הסגנון, המבנה והתוכן, המורכב משני חלקים: סדר אליהו רבה וסדר אליהו זוטא. המדרש איננו מדרש פרשני, המפרש את פסוקי המקרא לפי סדרם,¹ ואף לא מדרש דרשני, המפתח דרשות רעיוניות סביב פסוקים נבחרים,² על אף שיש במדרש דרשות פסוקים ודרשות. סגנון המדרש מאופיין יותר כיצירה חדשה ועצמאית, שאינה תלויה באופן ישיר במקרא, שנוצרה בידי מחבר, אשר עיצב את החומרים הדרשניים שעמדו בפניו באופן חדש ואישי, תוך הדגשת הרעיון והלקח המוסרי. קיימת במחקר מחלוקת ארוכת שנים בנוגע לזמנו ולמקומו של המדרש. לפי דברי המקדימים, המדרש חובר בסוף תקופת התנאים, במאה השלישית, ולפי דברי המאחרים, המדרש חובר במאה העשירית. גם בנוגע למקום המדרש עלו דעות מגוונות. המגמה במחקר בשנים האחרונות היא לאחר את חיבור המדרש למאה התשיעית בבבל.

שם המדרש

המדרש מכונה בשני שמות עיקריים 'סדר אליהו' (לעתים בצירוף הכינוי 'רבה') ו'תנא דבי אליהו' (לעתים בצירוף הכינוי 'רבה' או 'רבתי'). השם 'סדר אליהו' מופיע לראשונה בסיפור בתלמוד הבבלי. בסיפור מוזכר שאלהו הנביא לימד את רב ענן את סדר אליהו רבה ואת סדר אליהו זוטא:

רב ענן, הוה רגיל אליהו דאתי גביה, דהוה מתני ליה **סדר דאליהו**. כיון דעבד הכי איסתלק.³ יתיב בתעניתא ובעא רחמי ואתא. כי אתא הוה מבעית ליה בעותי, ועבד תיבותא ויתיב קמיה, עד דאפיק ליה סידריה. והיינו דאמרי: **סדר דאליהו רבה**, **סדר אליהו זוטא** = רב ענן, היה רגיל אליהו לבוא אליו, שהיה מלמד אותו סדר אליהו. כיוון שעשה כך, הלך. ישב בתענית וביקש רחמים ובא. כאשר בא היה מבעית אותו. ועשה תיבה וישב לפניו, עד שלימד אותו את סידרו. וזהו שאומרים: סדר אליהו רבה וסדר אליהו זוטא[כתובות קה ע"ב - קו ע"א].

על פי הדעה המקובלת, סדר אליהו רבה וסדר אליהו זוטא המוזכרים בסיפור, הם שמות של חיבורים.⁴ לדעת חלק מהחוקרים חיבורים אלו הם המדרש המונח בפנינו.⁵

השם 'תנא דבי אליהו' מופיע במקומות שונים בתלמוד הבבלי כתבנית פתיחה של מאמרים, המציינת ציטוט מתוך חיבור בשם זה. לדוגמה: "תנא דבי אליהו מעשה בתלמיד אחד ששנה הרבה וקרא הרבה ושימש תלמידי חכמים הרבה ומת בחצי ימיו..." (שבת יג ע"א). רוב המאמרים המובאים בתלמוד מפי תנא דבי אליהו מופיעים גם בחיבור המונח בפנינו. עובדה זו העלתה את האפשרות, כי החיבור תנא דבי אליהו הוא החיבור סדר אליהו רבה וזוטא, המוזכר בסיפור בתלמוד הבבלי במסכת כתובות, והוא המדרש המונח בפנינו.

מתקופת הגאונים ועד ימינו שני השמות של החיבור 'סדר אליהו' ו'תנא דבי אליהו', בצירוף התיאורים 'רבה' ו'זוטא', משמשים יחד.

1. כדוגמת מדרש בראשית רבה.

2. כדוגמת מדרש ויקרא רבה.

3. המעשה שבגללו הפסיק אליהו לבוא ללמד את רב ענן היה, שרב ענן שלח אדם שנפסל לדין אצלו להישפט לפני רב נחמן. רב נחמן סבר שאותו אדם הוא קרובו של רב ענן, ולכן הקדים את דינו לדין של יתומים שהיו לפניו משום כבוד תורה. מכיוון שהתקלה נוצרה בגלל רב ענן, אליהו הפסיק לבוא אליו.

4. צ' כהן ניתח את הסיפור השלם בהקשר של קובץ הסיפורים המובאים בסוגיה בנושא שוחד דברים. הוא מעלה את האפשרות כי המילים 'סדר אליהו רבה' ו'סדר אליהו זוטא' שבסיפור אינן שמות של חיבורים, אלא הן פתגם עממי, שמשמעותו: לא כל מי שלומד אצל אליהו הנביא הוא בהכרח תלמיד מהמעלה הראשונה. יש מי שלומד בדרגה של סדר אליהו רבה ויש מי שלומד בדרגה של סדר אליהו זוטא. כהן ציין, כי המילים 'היינו דאמרי' המופיעות לפני מילים אלו מציינות בדרך כלל פתיחה לפתגם ידוע, כשהן באות בתלמוד הבבלי.

5. ראה להלן בפרק זמנו של המדרש.

*** תקציר ***

לסקירה המלאה והעדכנית ראה הספר [מבוא למדרשים מאת ענת רייזל](#) בהוצאת מכללת הרצוג - תבונות

*** תקציר ***

לסקירה המלאה והעדכנית ראה הספר [מבוא למדרשים מאת ענת רייזל](#) בהוצאת מכללת הרצוג - תבונות

ייחוס המדרש

בדרך כלל מקובל לתאר את האדם אשר הביא חיבור מדרשי לידי גמר בתואר 'עורך המדרש', כלומר, אדם אשר סידר וערך את החומרים שעמדו בפניו. מכיוון שרוב המדרשים בנויים מחטיבות של דרשות, השומרות בדרך כלל על האופי המקורי שלהן והמשולבות במדרש בדרך חדשה, הרי מעטים הם החיבורים המדרשיים אשר ניתן לומר עליהם שהם פרי יצירה של מחבר, אשר עיבד את המקורות שעמדו לפניו ושהעניק להם אופי חדש. נראה, כי ניתן לומר זאת על סדר אליהו.⁶ שאלת ייחוסו של המדרש תלויה במידת המהימנות שיוחסה לסיפור התלמודי על מקורו של המדרש, ועל הזהות בין המדרש המוזכר בסיפור לבין המדרש שמונח לפנינו. כמו כן, שאלת ייחוס המדרש תלויה בסוגיית תיארוך המדרש. מתשובת רב נטרונאי גאון על סדר אליהו, מהערה במילון הערוך ומדברי התוספות עולה, כי מקור הספר הוא דברי אליהו הנביא לרב ענן. כך סבר גם ר' שמואל היידא, שההדיר את המדרש בשנת 1676.⁷ מ' איש שלום, שההדיר את המדרש בשנת 1902 סבר, כי הסיפור בתלמוד הבבלי הוא מהימן, והמדרש נחתם בבית מדרשו של רב ענן. אחרים זיהו את אליהו המוזכר בשם החיבור לא כאלהו הנביא, אלא כאדם בשם אליהו, שזהותו היא אולי התנא אבא אליהו, בן דור המעבר בין תקופת התנאים לאמוראים.⁸ חוקרים הנוטים לאחר את זמנו של החיבור הסבירו, כי השם סדר אליהו נועד להעניק לחיבור חזות של חיבור קדום, המתקשר לאלהו הנביא או לחילופין לתנא אבא אליהו.

6. חיבורים נוסף שייתכן שעונים להגדרה זו הם סדר עולם ופרקי דרבי אליעזר. ראה במבואות לחיבורים אלו.

7. בהקדמה למהדורתו מתאר היידא כיצד התענה זמן רב עד אשר זכה אף הוא לגילוי אליהו, שסייע לו בהתקנת המהדורה.

8. כך סברו ר' יששכר בער איילנבורג, המכונה 'באר שבע', אברבנאל, רבנו צדקיה הרופא בעל שיבולי הלקט, ומ' מרגליות. מרגליות מתבסס על אמירות במדרש המעידות כי המחבר היה בן העיר יבנה, שלמד בבית המדרש בירושלים והרבה במסעות לבבל. ג' ברוד וי' קפשטיין, שהתקינו מהדורה מתורגמת למדרש בשנת 1981, רמזו אף הם לאפשרות זו.

*** תקציר ***

לסקירה המלאה והעדכנית ראה הספר [מבוא למדרשים מאת ענת רייזל](#) בהוצאת מכללת הרצוג - תבונות

